

ЮРЫДЫЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ. ЭТАПЫ ПРАЦЫ НА ЗАНЯТКАХ СА СТУДЭНТАМІ-ПРАВАЗНАЎЦАМІ

Зацверджаная ў свой час міністэрская праграма для ВНУ (побач са спецыяльнымі дысцыплінамі замацавала і курс “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, разлічаны на 34 аўдыторныя гадзіны. Сама назва курса прадугледжвае, што асноўную ўвагу пры яго выкладанні неабходна сканцэнтраваць на спецыяльнай лексіцы, у прыватнасці, на правазнаўчай.

На нашу думку спецыялісты ў галіне юрыспрудэнцыі павінны быць, калі можна так сказаць, шырокаадукаванымі, таму што жыццёвыя рэаліі патрабуюць непасрэднага ўдзелу юрыстаў ледзь не ва ўсіх сферах чалавечых зносін і гэтая акалічнасць прадугледжвае засваенне навучэнцамі беларускамоўнай варыяцыі не толькі правазнаўчых тэрмінаў, але і пэўнай колькасці тэрмінаў з іншых галін навукі і тэхнікі.

У сувязі з вышэйназванымі абставінамі пры працы са студэнтамі-юрыстамі найперш звяртаем увагу на трывалае засваенне навучэнцамі правазнаўчай тэрміналогіі, а паралельна, пры магчымасці, надаем пэўную колькасць тэрміналагічнай лексікі з іншых галін чалавечых зносін.

З вопыту працы можам засведчыць, што складанасць засваення слухачамі спецыяльнай лексікі “грунтуецца” на тым, што многія з іх слаба ведаюць агульнаўжывальную лексіку беларускай мовы і з цяжкасцю ўступаюць у зносіны на роднай мове. Перад выкладчыкам стаіць задача пашырыць беларускамоўны слоўнікавы запас навучэнцаў у галіне агульнаўжывальнай лексікі і дапамагчы ім засвоіць як мага большую колькасць беларускамоўных тэрмінаў.

На першым этапе правядзення заняткаў мэтазгодна прапанаваць як мага большую колькасць правазнаўнай лексікі не складанай у плане перакладу: *договор — дагавор; обязательство — абавязацельства; решение — рашэнне; обстоятельства — абставіны; фактический — фактычны; судебная — судовая; товарищество — таварыства; истец — ісцец; банкротство — банкруцтва; законодательство — заканадаўства* і да таго падобныя тэрміны-прыклады. Для замацавання дадзенага набору юрыдычнай тэрміналогіі можна прапанаваць шэраг практыкаванняў як для выканання ў аўдыторыі, так і ў якасці дамашняга задання. Напрыклад, скласці словазлучэнні так, каб адно слова было агульнаўжывальным, другое — тэрмінам, скласці словазлучэнні, дзе абодва словы — тэрміны; падабраць да прыведзеных тэрмінаў як мага большую колькасць азначэнняў як агульнаўжывальнага, так і тэрміналагічнага характару. Практыка паказвае, што практыкаванні і заданні такога тыпу актывізуюць маўленчую дзейнасць асобы, прымушаюць паглыбляцца у сутнасць вывучаемага матерыялу і, што вельмі важна, адшукваць і праводзіць паралелі з вывучаемымі ў гэты ж час спецыяльнымі дысцыплінамі.

Праверка выканання заданняў можа праводзіцца непасрэдна выкладчыкам, які выслухоўвае “справаздачу” кожнага, можа быць

прапанавана праверка больш “моцнымі” студэнтамі больш “слабых”, пры гэтым можна дапусціць, што выкладчык, або нехта са студэнтаў, падвёў вынік, зрабіў аналіз найбольш тыповых памылак, патлумачыў прычыны ўзнікнення тых ці іншых недакладнасцей. Пры такім дэталёвым аналізе вывучаемы матэрыял засвойваецца больш трывала і запамінаецца надоўга.

З цягам часу, павялічваючы колькасць тэрміналагічнага матэрыялу для засваення і ўзмацняючы яго складанасць, адпаведна “абцяжарваем” комплекс заданняў, якія прапануюцца студэнтам на дадзеным этапе навучання. Засвойваем тэрміны і тэрміналагічныя словазлучэнні тыпу: *доведение до самоубийства — даведзенне да самагубства; хозяйственный договор — гаспадарчы дагавор; обжалование действий прокурора — абскарджанне дзеянняў пракурора; неприкосновенность личности — недамыкальнасць асобы; расчётный счёт — разліковы рахунак; преступное бездействие — злачынная бяздейнасць; фиктивный брак — фіктыўны шлюб; отягчающие вину обстоятельства — абцяжарваючыя віну абставіны* і да т.п. На дадзеным этапе магчыма, на нашу думку, прапаноўваць слухачам наступныя заданні: падбіраць да тэрмінаў аднакаранёвыя словы-тэрміны, растлумачыць па-беларуску змест кожнага тэрміналагічнага словазлучэння, выправіць памылкі ў загадзя падрыхтаваных выкладчыкам урыўках з тэкстаў па спецыяльнасці, перакласці па 1–2 сказы са спецыяльных тэкстаў з рускай мовы на беларускую ці наадварот.

Пры дастаткова назапашанай навучэнцамі колькасці прафесійнай лексікі магчымасці выкладчыка пашыраюцца. На дадзеным этапе можна абавязкова звяртаем увагу будучых спецыялістаў на той факт, што ў правазнаўчых тэкстах сустракаецца вялікая колькасць дзеепрыметнікаў і дзеепрыметнікавых зваротаў, якія, як правіла, перакладаюцца на беларускую мову даданымі сказамі: *судья, зачитывающий постановление суда — суддзя, які зачытвае пастанову суда; адвокат, защищающий подсудимого — адвакат, які абараняе падсуднага; секретарь суда, составляющий график заседаний — сакратар суда, які складае графік паседжанняў; преступник, совершивший преступление — злачынца, які здзейсніў злачынства; прокурор, выступивший с обвинительной речью — пракурор, які выступіў з абвінаваўчай прамовай* і шмат іншых прыкладаў. Зноў жа з практыкі шматгадовай працы можам канстатаваць і той факт, што добра, здавалася б, засвоены і добрасумленна адпрацаваны на занятках матэрыял не заўсёды правільна і з веданнем справы прымяняецца на практыцы. Сведчаннем таму могуць служыць вусныя выступленні і пісьмовыя дакументы некаторых правазнаўцаў, што імкнуцца пісаць і гаварыць па-беларуску.

Больш-менш трывалае засваенне слухачамі юрыдычнай тэрміналогіі дазваляе “дэталізаваць” аналіз тэрмінаў, каб пазбегнуць тых памылак, якія, як паказвае шматгадовая практыка, дапускаюць навучэнцы ў час перакладу прафесійных тэкстаў. Да прыкладу, абавязкова звяртаем увагу аўдыторыі на правільны выбар канчаткаў назоўнікаў-тэрмінаў мужчынскага роду у родным склоне адзіночнага ліку; разглядаем мноства прыкладаў, разбіраючы дэталёва кожны, даём абгрунтаванае тлумачэнне, чаму правільнымі будуць толькі варыянты *выступленне адваката было змястоўным, лаканічным і глыбокім; прэтэнзіі пракурора суд улічыў пры вынясенні прыговору; раіэнне суда можна аспрэчыць у дзесяцідзённы тэрмін; скасаванне шлюбу можа быць праведзена і ЗАГСам*, а іншыя будуць лічыцца за памылку.

Каб пераканацца ў тым, што дадзеныя граматычныя моманты трывала замацаваліся ў свядомасці навучэнцаў, прапануем практыкаванні, дзе трэба паставіць назоўнікі-тэрміны ў адпаведным склоне, па-другое, даём для аналізу ўрыўкі са спецыяльных тэкстаў, дзе наўмысна зроблены памылкі ў склонавых формах назоўнікаў, што з’яўляюцца правазнаўчымі тэрмінамі. Заданні такога тыпу амаль усе выконваюць на “выдатна”.

Са школьнай праграмы студэнты памятаюць, што як у рускай, так і ў беларускай мове ёсць назоўнікі агульнага роду, прычым, у беларускамоўным асяроддзі іх функцыянаванне і выкарыстанне мае адметныя асаблівасці, што распаўсюджваюцца і на тэрміны такога кшталту. Напрыклад, *заканадаўца, забойца, злачынца, сведка* ў моўным кантэксце могуць мець розныя канчаткі ў залежнасці ад родавай прыналежнасці асобы, пра якую ідзе гутарка: *з заканадаўцай Пятровай, са сведкай Івановай, з забойцай Чыжовай, але з правазнаўцам Сідаравым, са сведкам Максімавым, са злачынцам Сямёнавым*. Памылкі пры выкарыстанні назоўнікаў-тэрмінаў агульнага роду могуць прывесці да значных непаразуменняў пры напісанні дакументаў афіцыйнага характару ці складанні пратаколаў на судовых паседжаннях.

На заключным этапе працы з правазнаўчай тэрміналогіяй найбольш надаём увагі правільнасці перакладу спецыяльных тэкстаў, у якіх юрыдычнай лексікі вялікая колькасць.

Варыянтаў працы ў дадзеным накірунку прапануем некалькі. Можна невялічкія ўрыўкі раздаць кожнаму і зрабіць “перакрыжаванае” апытанне, калі навучэнцы правяраюць працы адзін аднаго і тлумачаць памылкі, што вынайшлі ў аналізуемым перакладзе. Можна прапанаваць больш складаныя тэксты, дазволіўшы пры гэтым карыстацца слоўнікамі, а потым пры праверцы папрасіць патлумачыць найбольш складаныя, на думку выкладчыка, моманты перакладу. Мэта такога задання — больш трывалае засваенне студэнтамі спеціфічных асаблівасцей беларускамоўных варыянтаў правазнаўчых тэрмінаў. Можна, улічваючы ўзровень падрыхтаванасці аўдыторыі, прапанаваць беларускамоўны варыянт тэксту па спецыяльнасці з наўмысна дапушчанымі памылкамі, даўшы заданне адшукаць і выправіць памылкі і, па магчымасці, адрэдагаваць тэкст, давёўшы да ладу ўсе граматычныя і стылістычныя нюансы. З практыкі выкладання можам канстатаваць, што з заданнямі апошняга тыпу спраўляюцца далёка не ўсе: хтосьці нават не разумее, што і дзе трэба шукаць, хтосьці заўважае не ўсе памылкі, некаму

ўдаецца выканаць заданне, але з вялікай цяжкасцю. Ёсць, праўда, і выдатныя працы, але іх звычайна нямнога.

На перадазалековым этапе звычайна праводзім кантрольны пераклад прафесійных тэкстаў (кожнаму студэнту свой урывак). Выкананне дадзенага задання абсалютна самастойнае: нельга карыстацца слоўнікамі, падказкамі суседзяў, задаваць “правакацыйныя” пытанні выкладчыку, нельга карыстацца падручнікамі і дапаможнікамі. Праверку перакладу пажадана рабіць у прысутнасці навучэнца, каб “па гарачых слядах” прааналізаваць усе дапушчаныя памылкі, растлумачыць, калі студэнт гэтага не разумее, чаму правільным будзе менавіта той, а не іншы варыянт выбару слова-тэрміна або тэрміналагічнага словазлучэння. На нашу думку, аналіз выкананых прац і разбор памылак трэба абавязкова праводзіць у прысутнасці навучэнцаў, каб, па-першае, яны бачылі, дзе дапусцілі памылку, па-другое, каб зразумелі, у чым сутнасць памылкі, па-трэцяе, “персанальны” разбор, нам здаецца, садзейнічае больш глыбокаму засваенню патрэбнага матэрыялу і дае надзею, што падобныя хібы ў працах будучых спецыялістаў сустракацца не будуць.

У сферы юрыдычна-справавых зносін існуе вялікая колькасць афіцыйных дакументаў: іскавая заява, скарга, хадайніцтва, вызначэнне, пратакол, справавы ліст, суправаджальны ліст, распіска, даверанасць і шмат іншых больш і менш значных. Кожны юрыст любога ўзроўню і спецыялізацыі павінен умець правільна і пісьменна афармляць неабходную дакументацыю, бездакорна валодаючы мовай судаводства. Для афармлення дакументаў выкарыстоўваецца лексіка афіцыйна-справавога стылю літаратурнай мовы. Названы стыль вызначаецца лаканічнасцю, дакладнасцю, аб’ектыўнасцю, недапушчэннем двухсэнсоўнасці, ужывання размоўнай лексікі і слоў з эмацыянальнай афарбоўкай. Усе вышэйназваныя акалічнасці разглядаем і ўзгадваем падчас лекцый, таму на практычных занятках імкнемся замацаваць набытыя тэарэтычныя веды.

Пераканаўшыся на папярэдніх этапах працы, што ў выніку пэўных намаганняў выкладчыка і студэнтаў увесць аб’ём планавага матэрыялу добра засвоены амаль усімі навучэнцамі, можам прапанаваць скласці (напісаць, падрыхтаваць, аформіць) той ці іншы афіцыйны дакумент з тых, што маюць шырокае хаджэнне ў сферы юрыдычна-справавых зносін.

Адным з самых часта выкарыстоўваемых працэсуальных дакументаў з’яўляецца іскавая заява аб узбуджэнні справы. Яе змест павінен адпавядаць агульным патрабаванням, якія прад’яўляюцца да працэсуальных дакументаў. Усе формы і віды іскавых заяў даволі “багатыя” з пункту гледжання лексічнага напаянення: некаторыя іскавыя заявы ўяўляюць сабой сціслае апавяданне амаль пра ўсё жыццё той ці іншай асобы. Як важна тут улічыць усе галоўныя моманты, падаць іх належным чынам, аформіць, з моўнага пункту гледжання, бездакорна кожны сказ, каб вынесенае судом рашэнне было сапраўды справядлівым. Пры аналізе студэнцкіх “напрацовак” даволі часта можна сустрэць няўдалыя моўныя звароты, якія не абпіраюцца на закон і моўныя нормы: **непасрэдны відавочца, маюць месца факты, пакаранне крымінальнай адказнасцю, асабовае права кожнага грамадзяніна, устанавіць пакаранне** і да таго падобныя.

Багатымі на значную колькасць больш і менш важкіх памылак часцей за ўсё з'яўляюцца пратаколы — дакументы, што сведчаць аб факце вытворчасці, змесце і выніках працэсуальных дзеянняў. Як правіла, пратаколы таксама маюць устаноўленую форму складання, але тэкставае напаяўненне — адвольнае, гэта значыць, што культура маўлення (вуснага і пісьмовага) юрыста выходзіць на першы план. Пісьменна складзены пратакол — гэта не толькі паказчык высокага агульнаадукацыйнага і прафесійнага ўзроўню спецыяліста, але яшчэ і дакумент, што можа паўплываць на рашэнне, якое з'явіцца лёсаносным і лёсавырашальным у жыцці многіх людзей, трапіўшых па розных прычынах у, часам, бязвыхадныя сітуацыі.

Не толькі ў казцы правільна пастаўленая коска “вырашала” ці будзе жыць чалавек, ці не. У нашым шматгранным, іншым разам, непрадказальным жыцці могуць здарацца (і здараюцца!) такія неверагодныя зігзагі і павароты, што даволі часта правільна і з высокай культурай пісьменнасці складзены той ці іншы юрыдычны дакумент дапаможа чалавеку знайсці выйсце з самых неверагодных і заблытаных лабірынтаў. Перыядычна нагадваем студэнтам пра тое, што можа здарыцца ў кожнага сітуацыя, калі ў вашых руках — ні многа ні мала — жыццё чалавека!